

Twee slakkenhuizen en twee etiketjes

Henk Menkhorst* [collectiebeheerder malacologie, Natuurhistorisch Museum Rotterdam; henkmenkhorst@planet.nl]

▲ De ligging van Talish in de Kaukasus. (Jaap van Leeuwen)

Iedere collectiebeheerder kent in de deelcollectie die hij onder zijn hoede heeft wel wat objecten of monsters waar hij tot nog toe niets mee gedaan heeft, maar wel door gefascineerd is. Dat kan veroorzaakt worden doordat het etiket niet goed te lezen is, onbegrijpelijk is, of de collectiebeheerder kent de specifieke soortgroep niet goed. Dat overkomt mij al vele jaren bij een monster bestaande uit twee landslakkenhuisjes en twee bijbehorende etiketjes. Op het ene etiket staat in een krachtig handschrift '*Helix (Tachea) lencoranea* Bttg. Talysch'; op het andere '*Otala leucoranea* (Bttg) Talysch'.

Mijn interesse voor de twee slakkenhuisjes werd nieuw leven ingeblazen toen ik vorig jaar een reis door Iran maakte. Omdat mijn werkgebied voornamelijk in Oost-Turkije en het Midden-Oosten ligt en ik graag ook in het aangrenzende Iran slakken wilde verzamelen, las ik ter voorbereiding veel oude malacologische literatuur. Daarin kwam ik regelmatig de naam Talys(c)h tegen. Talysch is het gebied dat tegenwoordig deel uitmaakt van Azerbeidzjan. Het grenst in het oosten aan de Kaspische Zee, in het westen aan Armenië en in het zuiden aan Iran.

Het grotere etiket draagt op de achterkant het stempel 'collectie G. van Roon'. Dankzij Nieuwenhuis (1996) weten we dat Gerrit van Roon, in 1927 een van de oprichters van het Natuurhistorisch Museum, een enthousiast schelpenverzamelaar was en bereid was daar forse bedragen voor neer te tellen. Een vinddatum op het etiket ontbreekt, maar de slakkenhuizen moeten vóór 1928 verzameld zijn want de collectie Van Roon kwam in dat jaar in bezit van het museum.

Nietszeggende naam

De naam *Helix* op het etiket zegt eigenlijk heel weinig. De gelatineerde vorm van het Griekse *Ἑλιξ*, dat gewonden huisje betekent, werd door Carolus Linnaeus in 1758 ingevoerd. Deze geslachtsnaam is vervolgens bijna 150 jaar gebruikt voor de meest uiteenlopende groepen van slakken waar men de systematische indeling niet van kende en vooral niet van begreep. Door alleen naar de vorm van de huisjes te kijken, had men een totaal verkeerd beeld van de onderlinge verwantschap gekregen. Convergente evolutie zorgde voor het fenomeen dat slakken die er vrijwel identiek uitzien, genetisch en systematisch niets met elkaar te maken hebben. Dankzij anatomisch onderzoek naar de vorm en verhouding van de verschillende onderdelen van het geslachtsapparaat van het weekdier is veel meer duidelijk geworden over de werkelijke verwantschap tussen verschillende soorten en genera. Voor de phylogenie, de afstammings- en ontwikkelingsgeschiedenis van een soort of groep, wordt tegenwoordig ook steeds vaker DNA gebruikt.

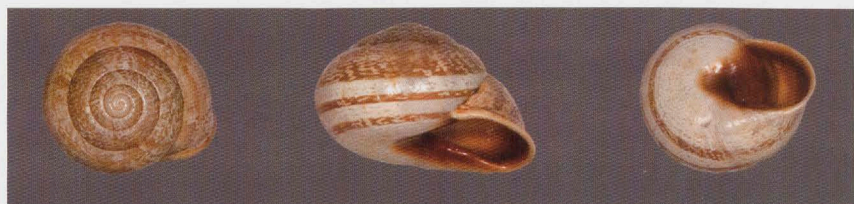
Het resultaat is dat op dit moment de naam van het genus *Helix* alleen nog gebruikt wordt voor een groep waar onze wijngaardslak (*Helix pomatia* LINNAEUS, 1758) toe behoort. Het geslacht *Helix* komt met vele soorten en vormen voor in Zuid-Europa en het Midden-Oosten. Als u echter een grote soort slak in de achtertuin heeft, is dat geen wijngaardslak maar de segrijnslak, (*Cornu aspersum* MÜLLER, 1774), een soort die, stammend uit Noord-Afrika, als invasieve soort bijna de hele wereld veroverd heeft.

Gezien het feit dat er duizenden taxa met de naam *Helix* waren, ontstond er toch de duidelijke behoefte om kleinere categorieën te maken. Hiervoor werd in 1831 onder andere

het subgenus *Tachea* ingevoerd. Deze naam bleek echter gepreoccupeerd door een groep andere organismen. Daarom werd de naam veranderd in *Cepaea*, met als typesoort *nemorialis*, de zeer bekende tuinslak met zijn vaak fel gekleurde gele en bruine huisjes en variabele zwarte bandering. De naam *Tachea* bleef echter als geslacht in allerlei samenstellingen voortleven waaronder de genera *Pseudotachea*, *Tacheopsis* en het voor dit verhaal belangrijke geslacht *Caucasotachea*, in 1909 ingevoerd door C. Boettger.

Azerbeidzjan

De soortnaam *lencoranea* op het etiket verwijst naar de vindplaats van het typemateriaal. Lenkoran (Lankaran, Lencoran, Leucoran) is een van de havensteden van Azerbeidzjan. 'Bttg' is de afkorting van O. Boettger, de auteur die *Helix (Tachea) lencoranea* in 1881 beschreef. Helaas was hij blijkbaar niet op de hoogte van het feit dat Albert Mousson de soort al in 1863 als *Helix atrolabiata* var. *leucoranea* beschreven had met als typelokaliteit 'à Leucoran'. Omdat deze naam eerder gepubliceerd was en daarom prioriteit heeft, moet de soort nu *Caucasotachea leucoranea* (MOUSSON, 1863) heten. Ik zal u verder niet vermoeien met het feit dat voor deze soort nog zeven andere namen in aanmerking komen. Door typemateriaal op te vragen uit musea werd dit probleem in 2006 door Eike Neubert en Ruud Bank in een voortreffelijke publicatie opgelost. Interessant in dit verband is de soort *Caucasotachea atrolabiata* (KRYNICKI, 1833) die altijd genoemd wordt in publicaties over landslakken uit het noordoosten van Turkije, maar daar totaal niet voorkomt. Het vele materiaal dat ik in die regio verzamelde, heeft aan die wetenschap mogen bijdragen.

▲ Een van de twee slakkenhuizen die de collectiebeheerder mateloos intrigeerde: *Otala spec.*, NMR 9930-00067297, ex coll. G. van Roon. (Robert Vink)

Opgelost?

Het probleem lijkt dus opgelost. De twee slakkenhuisjes moeten blijkbaar de naam *Caucasotachea leucoranea* (Mousson, 1863) dragen. Van deze soort is het type-exemplaar uit het Naturmuseum Senckenberg in Frankfurt hier afgebeeld.

Nadere bestudering van het wat kleinere etiket levert ook stof tot nadenken. Op de voorkant staat in handschrift '*Otala leucoranea* (Bttg)'; op de achterkant prijkt in schrijfmachineletter het nietszeggende 'Holland 10 J' en een gedrukte zwarte lijn, hetgeen zonder twijfel wijst op het hergebruik van een systeemkaart uit de beginjaren van het museum. Het etiketje moet wel geschreven zijn door een van mijn (vroegere) voorgangers die blijkbaar het oorspronkelijke etiket (van Van Roon) heeft overgeschreven en de soort in een ander genus (*Otala*) heeft geplaatst, vandaar de haakjes om de auteur 'Bttg'. Opvallend is dat bij het overschrijven *leucoranea* is veranderd in *leucoranea*, een fenomeen dat vaker voorkwam, afhankelijk van hoe men de stad Lenkoran noemde. Hier gaat het echter alleen om een eenvoudige overschrijffout.

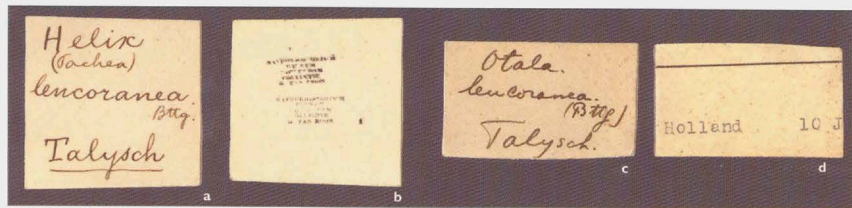
Naamsvervuiling

Dit brengt me bij de naam *Otala*, beschreven in 1817; een geslacht van landslakken dat wel wat op *Caucasotachea* lijkt, maar in een totaal ander gebied voorkomt. Het is voor mij een heel bekende groep, aangezien ik ook veel malacologisch onderzoek in Noord-Afrika heb verricht.

Otala is een zeer groot geslacht met vele tientallen, vaak onduidelijk beschreven 'soorten', waarbij zelfs vormen met 'tanden' in de mond zijn ontstaan die als barricade tegen roofzuchtige kever- en vliegenlarven fungeren. De bekendste *Otala* soort is *lactea* die in 1774 door O.F. Müller werd beschreven. Deze komt massaal voor in Zuid-Frankrijk, langs de oostkust van Spanje en in de Algarve. Ze worden daar ook veel gegeten. In iedere grotere supermarkt zijn ze levend te koop.

▲ Het type-exemplaar van *Caucasotachea leucoranea* (SMF 7748). (Robert Vink)

▲ De etikettes van NMR 9930-00067297: a oorspronkelijke etiket, voorzijde; b idem, achterzijde; c het tweede etiket, voorzijde; d idem, achterzijde. (Robert Vink)

Bij het op naam brengen van deze groep wrekt zich het werk van de *Nouvelle Ecole*, een groep van malacologen rond de Fransman Jules René Bourguignat (1828 - 1892) die boekwerken volschreef met 'nieuwe soorten' die net iets groter of slanker waren, met meer spiraalbanden of andere subtiele kenmerken, zonder de zogenaamde soorten af te beelden. Blijkbaar hadden zij weinig tot geen idee van het biologische soortconcept en individuele variatie waarbij individuen van een populatie kunnen verschillen zonder direct tot een andere soort gerekend te moeten worden. De door hen ingevoerde wetenschappelijke namen zijn echter als zodanig geldig en moeten allemaal opnieuw bekeken worden om het kaf van het koren te scheiden. Dit onderzoek zal nog vele jaren vergen.

Bruine mond

Gewapend met deze kennis concludeer ik dat de twee slakkenhuisjes van Van Roon typische vertegenwoordigers van het genus *Otala* zijn, herkenbaar aan hun bruine mond. *Caucasotachea* heeft meestal een zwarte mondrand. Ook het oppervlak verschilt erg veel van *Caucasotachea* door een totaal andere vorm van het periostracum, de opperhuid. Het verspreidingsgebied van het geslacht *Otala* loopt vanaf Zuidwest-Europa over heel Noord-Afrika door tot in Egypte, maar niet in Israël volgens de soortenlijst van Mienis & Ortal (1994). Een (bijna) definitief uitsluitend geeft het met prachtige platen geïllustreerde boek van Sysoev en Schileyko (2009) over de landslakkenfauna van Rusland en de aangrenzende gebieden. In dit standaardwerk wordt *Otala* helemaal niet genoemd.

Conclusie

Mijn conclusie is dat de NMR-collectie twee slakkenhuizen van het genus *Otala* herbergt die nooit uit Talysch afkomstig kunnen zijn. Vermoedelijk heeft Gerrit van Roon de slakken gekocht van een handelaar die het monster van een verkeerde vindplaats en vooral een verkeerde naam heeft voorzien. Een van mijn voorgangers zag dat de genusnaam fout was en verbeterde dat, maar verbond er verder geen consequenties aan. Met de beperkte kennis van toen lijkt me dat zeer aannemelijk.

Mijn advies is om de exemplaren goed te bewaren, niet omdat ze enige wetenschappelijke waarde hebben, maar omdat ze illustreren hoe de oude collecties van het Natuurhistorisch Museum zijn ontstaan. Daarnaast geven zij een mooi voorbeeld van hoe verkeerde determinaties vaak tientallen jaren door anderen klakkeloos worden overgenomen. Mijn oude leermeester Arie Janssen zei mij herhaaldelijk: 'Wantrouw alles wat je niet zelf onderzocht hebt'. Ook uit dit voorbeeld blijkt hoe belangrijk deze raad nog altijd is. ◀

Literatuur

- Mienis, H.K. & Ortal, R., 1994 - The names of the inland aquatic and terrestrial molluscs of Israel (including the categories of the threatened species) - Nature Conservation in Israel, Research and Surveys, Supplement no. 2
- Neubert, E. & Bank, R., 2006 - Notes on the species of *Caucasotachea* C. Boettger 1909 and *Lindholmia* P. Hesse, 1919 with annotations to the Helicidae (Gastropoda: Stylommatophora: Helicidae) - Archiv für Molluskenkunde 135(1): 101-132
- Nieuwenhuis, J.G.B., 1996 - De geschiedenis van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam, deel 1 Het prille begin - Straatgras 6(1): 5-8
- Sysoev, A. & Schileyko, A., 2009 - Landsnails and slugs of Russia and adjacent countries - Pensoft, Sofia & Moscow